

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА

О. В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

Ю. О. ТКАЧЕНКО, студент магістратури юридичного факультету,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ytkachenk9@gmail.com

Анотація. У статті досліджено правовідносини у сфері функціонування ринку зерна. Особливу увагу приділено характеристиці об'єкту (зерна і продуктів його переробки) та суб'єктів таких правовідносин. Враховуючи мету діяльності суб'єктів господарювання в зазначеній сфері, запропоновано їх класифікувати на загальні (сільськогосподарські товаровиробники) та спеціальні (зернові склади, акредитовані біржі, Аграрний фонд, Аграрний страховий пул, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно).

Ключові слова: аграрний ринок, ринок зерна, зерно, суб'єкти ринку зерна, акредитована біржа, Аграрний фонд, Аграрний страховий пул, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно

Актуальність.

Зернова галузь є основною складовою сільськогосподарського виробництва країни, адже від зернового забезпечення залежить її продовольча безпека. Рівень розвитку зернового виробництва та ринку зерна впливає на стабільність соціальної ситуації в країні. Крім того, як зазначається у науковій літературі, виробництво зерна в потенційно можливих обсягах та належної якості дозволить Україні закріпити свої позиції серед держав-експортерів зерна на світовому ринку [1, с. 410]. Адже, українські зернові культури є одним із небага-

тьох товарів, що приносять прибуток на внутрішньо-економічному ринку і можуть бути конкурентоспроможними на міжнародному. Враховуючи важливість відносин в зазначеній сфері, а також місце аграрно-правових норм у їх регулюванні, в науковій літературі виділяють правовий інститут ринку зерна [2, с. 137]. Відповідно, дослідження вказаних правовідносин є особливо актуальним.

Мета статті полягає у дослідженні правовідносин у сфері функціонування ринку зерна. Особлива увага приділяється характеристиці об'єкту та суб'єктів таких правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Серед наукових розробок, присвячених дослідженню правового регулювання аграрного ринку, у т.ч. і ринку зерна, необхідно виділити праці таких юристів-аграрників, як, А.М. Запорожець, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, В.І. Семчик, А.М. Статівка.

Результати.

Зважаючи на те, що поняття «ринок зерна» є економічною категорією, звернемося до аналізу досягнень економічної науки в зазначеній сфері. Так, ряд економістів ототожнює поняття «ринок зерна» з його суб'єктами [3, с. 6; 4]. На наш погляд, такий підхід значно звужує вищезазначене поняття, оскільки згадуються лише окремі його елементи. Деякі науковці пов'язують ринок зерна із галуззю економіки держави (зернова галузь – примітка наша). Зокрема, Н.Й. Басюркіна, вказує, що це «..... базова галузь АПК, яка історично утворює основу стійкого функціонування всього національного агропродовольчого комплексу» [5]. І.В. Мартусенко називає зерновий ринок України стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту [6]. Аналогічної думки притримується і такий представник аграрно-правової науки, як А.Й. Богдан. Крім того, він зазначає, що зернова галузь забезпечує сталий розвиток

більшості галузей агропромислового комплексу та є основою сектору сільськогосподарської продукції, який формує валютні доходи держави [7, с. 191]. Звісно, зерновий ринок забезпечує функціонування зернової галузі країни, але зазначені поняття не є тотожними. Адже, Законом України від 2 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні» під ринком зерна розуміється система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням (ст. 1). Тобто, як слушно зазначав В.І. Семчик, аграрний ринок (включаючи зерновий – примітка наша) – це сфера товарного обміну, який здійснюється між продавцями і покупцями; виникає на підставі попиту і пропозиції за результатами аграрного товаровиробництва у встановлених місцях і формах шляхом укладення і виконання відповідних цивільно-правових договорів [8, с. 6]. Крім того, ряд юристів-аграрників пов'язують ринок зерна із його виробництвом. Так, на думку А.М. Запорожця, ринком зерна можна назвати сукупність суспільних відносин, які виникають у результаті виробництва зерна. При цьому, науковець зазначає, що товарне виробництво є єдністю виробництва та обміну (реалізації), фаза виробництва як перша стадія на шляху просування товару в сферу обігу та фаза обігу, друга його стадія, являють собою нерозривний зв'язок [9, с. 6]. А.М. Статівка, визначаючи зерновий ринок через поняття аграрно-правових відносин, вказує, що це зовнішні майнові відносини,

які виникають в сфері виробництва зерна, як правило, стосуються реалізації зерна та продуктів його переробки, надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам стосовно виробництва, переробки, зберігання, перевезення зерна [10, с. 21]. Таким чином, ринок зерна охоплює усю сукупність товарно-грошових відносин, що виникають не тільки при реалізації зерна, а також у процесі його виробництва, зберігання, використання тощо.

Розглянемо більш детально структуру вищезазначених правовідносин. Їх спеціальним об'єктом виступає зерно – плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насінневих, кормових та технічних цілей (ст. 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»). Причому, як зазначається в економічній літературі, серед базової сільськогосподарської продукції, яка гарантує продовольчу безпеку країни, зерно займає особливе місце. Це зумовлено винятково важливим його значенням безпосередньо для виготовлення висококалорійних продуктів харчування і насамперед хліба. У більшості країн світу хлібові, як основному продукту харчування населення, немає альтернативи [11, с. 108]. Крім того, зерно є цінним і незамінним кормом у тваринницькій галузі, сировиною для виготовлення спирту, медичних препаратів, крохмалю, паперу, інших цінних видів продукції, тому потреби в зерні постійно зростають [12, с. 173]. Слід зазначити, що об'єктом вказаних відносин виступають також продукти переробки зерна – борошно, крупа, комбікорм, клейковина, солод, побічні продукти переробки зерна, зокрема висівки, макуха і

шрот (ст. 1 вищезазначеного Закону). Якість зерна та продуктів його переробки, що виробляються в Україні або ввозяться на митну територію України, має відповідати державним стандартам та іншим нормативним документам (ст. 21).

Згідно з Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні», суб'єктами ринку зерна є: 1) суб'єкти виробництва зерна; 2) суб'єкти зберігання зерна; 3) Аграрний фонд та інші суб'єкти державних заставних закупівель зерна та державної аграрної інтервенції; 4) акредитовані біржі; 5) Аграрний страховий пул; 6) Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна (ст. 5). Слід звернути увагу, що коло таких суб'єктів Законом не обмежується. На думку представників економічної науки, ринок зерна є важливою складовою й невід'ємною частиною продовольчого й насінного ринків країни, що утворює найбільший його сегмент як за ємністю, так і числом учасників [13, с. 187].

До першої групи суб'єктів належать власники, орендарі та користувачі земельних ділянок, які використовують їх для виробництва зерна (ст. 6). До другої – зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні і комбікормові підприємства), суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносховищах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна (ст. 7). При чому, у Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні» зазначається, що зерновий склад – це суб'єкт підприємства, що є власником зерноско-

вища і надає фізичним та юридичним особам послуги із зберігання зерна з видачею складських документів на зерно та в передбаченому законом порядку отримав право на здійснення такої діяльності шляхом участі в Гарантійному фонді виконання зобов'язань за складськими документами на зерно (ст. 1). Такий склад є складом загального користування та зобов'язаний приймати на зберігання зерно від будь-якої особи (ст. 25). При прийманні зерна на зберігання зерновий склад зобов'язаний здійснити аналіз його якості (ст. 24). До третьої – сільськогосподарські товаровиробники, зернові склади, Аграрний фонд та інші суб'єкти, визначені чинним законодавством (ст. 8). Що стосується Аграрного фонду, то в Законі України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» вказується, що це державна спеціалізована бюджетна установа, уповноважена КМУ проводити цінову політику в агропромисловій галузі країни. Крім того, встановлюється ряд особливостей у правовому становищі цієї установи. Так, Аграрний фонд підпорядковується, є підзвітним та підконтрольним Мінагрополітики та продовольства України; є бюджетною організацією, має свій кошторис, рахунки та здійснює неприбуткову діяльність; є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Казначейства, печатку, а також штампи і бланки із своїм найменуванням; не є органом державного управління і не може видавати нормативно-правові акти (ст. 9). Положення про Аграрний фонд затверджене Постановою КМУ від 6 липня 2005 р. № 543. Слід звернути увагу, що на підставі Постанови КМУ від 22 квітня 2013 р. № 364 було

створено ПАТ «Аграрний фонд», функції з управління корпоративними правами якого здійснює Мінагрополітики та продовольства України. Зазначений суб'єкт господарювання є провідним оператором аграрного сектору України [14]. Відповідно він не має жодного відношення до здійснення державних аграрних інтервенцій на організованому аграрному ринку. До четвертої групи законодавством віднесено акредитовані біржі – товарні біржі, яким надано відповідним державним органом висновок про їх відповідність щодо надання послуг з укладення біржових угод купівлі-продажу зерна та продуктів його переробки (ст. 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»). Наступним суб'єктом ринку зерна є Аграрний страховий пул – єдине об'єднання страховиків, які здійснюють страхування відповідно до Закону України від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Це юридична особа із неприбутковим статусом. Участь страховиків у вказаному об'єднанні є умовою для здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою (ст. 16). Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно – державна спеціалізована неприбутковий підприємницька установа, яка створена з метою забезпечення та захисту прав і законних інтересів володільців складських документів на зерно у разі неспроможності зернового складу та виконує функції державного управління у сфері гарантування виконання зобов'язань за складськими документами на зерно (ст. 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»). Участь зернових складів у

цьому фонді є обов'язковою. Адже, законодавством передбачено, що ті зернові склади, які в установленний термін не уклали договору про участь у ньому, втрачають право здійснювати діяльність зернового складу (ст. 51 вищезазначеного закону). Таким чином, як слушно зазначають Т.О. Коваленко і С.І. Марченко, суб'єкти ринку зерна мають спеціальну правосуб'єктність, що зумовлюється специфікою виду діяльності, яку вони здійснюють та виявляється в особливих правах і обов'язках [15, с. 78].

Висновки і перспективи.

Узагальнюючи, слід зазначити, що правовідносини у сфері функціонування ринку зерна характеризуються специфічним об'єктом, у якості якого виступає зерно і продукти його переробки, а також необмеженим колом суб'єктів. В залежності від мети діяльності, їх можна класифікувати на загальні (сільськогосподарські товаровиробники), та спеціальні (зернові склади, акредитовані біржі, Аграрний фонд, Аграрний страховий пул, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно).

Список використаних джерел

1. Аграрне право України: підручник. За заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
2. Аграрне право України: підручник. За ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2004. 448 с.
3. Нечипоренко О. А. Ефективність функціонування зернопродуктового підкомплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. екон. наук: 08.07.02. Київ, 2006. 19 с.
4. Колодійчук В.А. Ідентифікація логістичних витрат у зернопродуктовому підкомплексі АПК. Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_31
5. Басюркіна Н.Й. Роль зернового господарства України в забезпеченні продовольчої безпеки. Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. 2010. № 38(1). С. 431–435. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Np_2010_38%281%29_94
6. Мартусенко І.В., Бойківська Г.М. Проблеми формування системи реалізації зерна в Україні. Університетські наукові записки. 2009. № 4. С. 296–301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_4_53
7. Оносова І.А., Бровко О.Г. Порівняльна характеристика системи стандартів якості пшениці в Україні та країнах ЄС. Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі: зб. наук. пр. Харків: ХДУХТ, 2012. № 2(16). С. 190–198.
8. Семчик В.І. Теоретичні засади формування організаційних та правових інститутів аграрного ринку. Організаційно-правові проблеми розвитку аграрного та земельного ринків в Україні: наук. доп.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2007. С. 5–18.
9. Запорожець А.М. Правовий режим майна аграрних підприємств: конспект лекцій. Харків, 1994. 16 с.
10. Статівка А.М. Нова монографія з проблем аграрного та земельного права України. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4. С. 296–297.
11. Скидан О.В. Інституційні засади формування аграрної політики України: монографія. Житомир: Полісся, 2010. 576 с.
12. Гринчук Т.П. Тенденції розвитку вітчизняного зерновиробництва. Стратегія економічного розвитку України. 2013. № 33. С. 173–177.
13. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: монографія. Одеса: ІПРЕД НАН України, 2008. 311 с.

14. ПАТ Аграрний фонд. URL: <http://agrofond.gov.ua/about/main-facts>.
15. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 296 с.

References

1. Yermolenko, V.M. (2010). *Ahrarne pravo Ukrainy [Agricultural law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 608.
2. Pohribnoho, O.O. (2004). *Ahrarne pravo Ukrainy [Agricultural law of Ukraine]*. Kyiv: Istyna, 448.
3. Nechyporenko, O.A. (2006) *Efektivnist funktsionuvannya zerno produktovoho pid kompleksu [Efficiency functioning of the grain product subcomplex]*. Kyiv, 19.
4. Kolodiichuk, V.A. (2014). *Identyfikatsiia lohistychnykh vytrat u zernoproduktovomu pidkompleksi APK [Identification of logistics costs in grain product subcomplex of agroindustrial complex]*. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_31
5. Basiurkina, N.Y. (2010). *Rol zernovoho hospodarstva Ukrainy v zabezpecheni prodovolchoi bezpeky [The role of Ukrainian grain economy in ensuring food security]*. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi akademii kharchovykh tekhnologii*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Np_2010_38%281%29_94
6. Martusenko, I.V., Boikivska, H.M. (2009). *Problemy formuvannya systemy realizatsii zerna v Ukraini. [The problems of forming a system for grain sales in Ukraine]*. *Universytetski naukovi zapysky*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_4_53
7. Onosova, I.A., Brovko, O.H. (2012). *Porivnialna kharakterystyka systemy standartiv yakosti pshenytsi v Ukraini ta krainakh YeS [Comparative characteristics of the wheat quality standards system in Ukraine and EU countries]*. *Prohresyvni tekhnika ta tekhnologii kharchovykh vyrobnytstv restorannoho hospodarstva i torhivli*. Kharkiv: KhDUKhT, 2(16).
8. Semchuk, V.I. (2007). *Teoretychni zasady formuvannya orhanizatsiinykh ta pravovykh instytutiv ahrarnoho rynku [Theoretical principles of the formation of organizational and legal institutes of agrarian market]*. *Orhanizatsiino-pravovi problemy rozvytku ahrarnoho ta zemelnoho ryнкiv v Ukraini. In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy*, Kyiv, 5–18.
9. Zaporozhets, A.M. (1994). *Pravovyi rezhym maina ahrarnykh pidpriemstv: konspekt leksii [The legal regime of property of agrarian enterprises: a summary of lectures]*. Kharkiv, 16.
10. Stativka, A.M. (2013). *Nova monohrafiia z problem ahrarnoho ta zemelnoho prava Ukrainy [The new monograph about problems of agrarian and land law of Ukraine]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, 296–297.
11. Skydan, O.V. (2010). *Instytutsiini zasady formuvannya ahrarnoi polityky Ukrainy [Institutional principles of the formation an Agrarian Policy of Ukraine]*. Zhytomyr: Polissia, 576.
12. Hrynchuk, T.P. (2013). *Tendentsii rozvytku vitchyznianoho zernovyrobnytstva [Trends of the development the domestic grain production]*. *Stratehiia ekonomichnogo rozvytku Ukrainy*, 33, 173–177.
13. Hanhanov, V.M. (2008). *Formuvannya zernovoho kompleksu rehionu [Formation of the region grain complex]*. Odesa: IPREED NAN Ukrainy, 311.
14. PAT Ahrarnyi fond. Available at: <http://agrofond.gov.ua/about/main-facts/>
15. Kovalenko, T.O., Marchenko, S.I. (2015). *Pravove rehuliuвання hospodarskoi dialnosti v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [The legal regulation of economic activity in the agro-industrial complex of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 296.

O.V. Hafurova, Yu.O. Tkachenko (2019). The legal relations in the field of grain market. *Law. Human. Environment*, 10(1): 53–59, <https://doi.org/10.31548/law2019.01.007>.

Summary. *In the article a legal relations in the field of grain market functioning is investigated. Particular attention is paid to the characteristics of the object (grains and products of its processing) and subjects of such legal relationships. Given the purpose of activities of business entities in this area, it is proposed to classify them into general (agricultural commodity producers) and special (grain warehouses, accredited exchanges, agrarian fund, agrarian insurance pool, guarantee fund of fulfillment of obligations for storage documents for grain).*

Keywords: *agrarian market, grain market, grain, grain market subjects, accredited stock exchange, Agrarian fund, Agricultural insurance pool, Guarantee Fund for fulfillment of obligations under grain storage documents*
